

Vanaf 1980 werd door de Stichting 'Het Drentse Landschap' op vrij grote schaal extensieve begrazing met heideschappen in tal van heidereservaten geïntroduceerd. Deze beheersvorm werd gezien als een betrekkelijk goedkope en goed uitvoerbare vorm van basisbeheer op heidevelden.

SCHOTSE HOOGLANDERS BIJ HET DRENTSE LANDSCHAP

Eric van der Bilt

DE DIEREN WERDEN IN ZEER GERINGE DICHTEHEDEN gehouden, 1 schaap per 2 ha. Van de begrazing werd verwacht dat de overall als gevolg van achterstallig onderhoud en vergroting van de voedselrijkdom opgetreden verrijking tot staan zou kunnen worden gebracht. Tevens zou door een netwerk aan verschillen in betreding, begrazing en bemesting een grotere rijkdom aan overgangen ontstaan. Aangezien dit naast de op verschillen in bodem, hoogteligging en waterhuishouding gestoelde diversiteit optreedt, kan de variatie aan levensvormen binnen de terreinen aanmerkelijk toenemen. Al vrij

snel werd duidelijk dat op door verdroging, achterstallig onderhoud en zure regen in brandgevaarlijke grassteppen veranderde heidevelden, extensieve begrazing met alléén heideschappen geen uitkomst bood. Om deze reden werd 's zomers gebruik gemaakt van inscharing met rundvee om de piekgroei, van met name pijpestrootjes en deels ook van bochtige smele, door deze dieren weg te laten vreten. Aanvullende maatregelen als branden, maaien en plaggen werden eveneens plaatselijk toegepast, afhankelijk van de doelstelling. De begrazing werd bij voorkeur met dieren van boeren uitgevoerd. Om de konti-

nuitéit van de begrazing te garanderen moest de Stichting er soms toe overgaan om rundvee in eigen beheer te houden. Het betrof steeds een zomerbegrazing met gewoon zwartbont en Maas-Rijn-IJssel-(MRIJ)-vee, de laatste jaren aangevuld met Franse vleesrassen zoals Limousins en Charrollais. Dit vee staat 's winters gewoon op stal en vormt onderdeel van de gebruikelijke agrarische bedrijfsvoering.

Runderen in het bos

Tal van heidevelden verruigen en groeien

dicht met houtopslag. In sommige reservaten van de Stichting is sprake van boomheide en bos, bv. het Orvelterzand en het Uffelter Binneveld.

Het toepassen van de beheersmaatregel begrazing in bossen wordt door de Stichting 'Het Drentse Landschap' in een aantal duidelijk cultuurbeïnvloede bossituaties vanuit de doelstelling van het natuurbehoud zinvol geacht.

Als voorbeeld kunnen halfopen bossen op voormalige stuifzanden en heidevelden genoemd worden, waarbij de kruidlaag nog grotendeels uit schrale heidevegetaties bestaat. Deze zeer interessante schrale en lichte bossen, waarin ook grove den een groot aandeel inneemt, hebben de neiging in dicht loofbos over te gaan. De specifieke ondergroei en de grove den verdwijnen. Voedselarmoede en de halfopen karakteristiek kan uitstekend met behulp van een zeer extensieve begrazing worden behouden. In feite kan men het beheer van dit type bos ook een vorm van heidebeheer noemen. Behoud van dit karakteristieke stadium in de overgang van heide naar bos vormt hierbij de doelstelling. Ook nieuw uit heide of voormalige kultuurgronden te vormen bossen kunnen het beste vanaf het begin licht begraasd worden. Er zal op den duur een waardevoller bos ontstaan, wanneer deze bosontwikkeling door een geleidelijk in intensiteit afnemende begrazing gespreid wordt. De vorming van dergelijk nieuw bos is voor het natuurbehoud van groot belang.

Tenslotte kunnen ook parklandschappen als voorbeeld genoemd worden. In een aantal situaties, bv. in oude besloten kultuurlandschappen of landschappen met veel verschillende uitgangsmilieus, zoals bos, heide en kultuurgronden, kan men naar de vorming van grote complexen zeer extensief begraasd natuurgebied streven. Bij voorkeur in die gebieden met een grote variatie in abiotische omstandigheden. Er is gebleken dat de meest ruimtelijke variatie wordt bereikt wanneer de begrazing zo extensief is, dat minstens de helft van het gebied bos blijft of zich daartoe kan ontwikkelen. Binnen een dergelijk gebied doen zich tal van overgangen voor van meer en minder intensief begraasd grasland naar ruigtekruiden-, zoomvegetaties, struweel en bos. Dergelijke parklandschappen zijn wat betreft vegetatie en fauna zeer gevarieerd.

De voorgaande situaties hebben gemeen dat het in alle gevallen tenminste halfopen grazi-

ge boslandschappen betreft. Bij het inzetten van de heideschappen bleek steeds een duidelijk negatief effect op de bosverjonging.

Ook onder zeer geringe dichtheden gehouden, zijn schapen in staat elke bosverjonging tegen te gaan. Voor rundvee geldt dit niet. Reservaten in Duitsland (Börkener Paradis en Haselühner Kuhweide) vormen het zichtbare bewijs van de mogelijkheid om met behulp van rundveebegrazing halfopen bossituaties in stand te houden of te laten ontwikkelen. Voor zomerbegrazing op verschaalde kultuurgronden, aangevuld met heide en bos, zijn Franse vleesrassen of MRIJ-vee zeer bruikbaar. Voor rundvee, dat onder zeer voedselarme omstandigheden net als heideschappen het jaarrond buiten gehouden kan worden, viel de keuze op de Schotse Hooglander, een landras onder de Europese runderen.

Konkrete mogelijkheden binnen de terreinen van de Stichting deden zich in 1987 voor. Enerzijds werd het beheersplan voor het Orvelterzand vastgesteld, waarin als doelstelling behoud van het halfopen boomheide-landschap gold.

Verder leek in een ca. 80 ha groot verdroogd hoogveen-restant, de Dalerpeel, zomerbegrazing met Schotse Hooglanders nog de enige mogelijkheid om verdere verruiging met pijpestrootje en de vorming van berkenbos tegen te gaan. Door talloze veengaten, slenken, veenputten en andere waterpartijen is jaarrondbegrazing met schapen uitgesloten terwijl geen boer zijn vee in een dergelijk gewaarlijk terreintype wilde inscharen.

Schotse Hooglanders

De eerste vermelding van 'Highland cattle' dateert uit de 16^e eeuw en betrof het voorkomen ervan op de Hebriden, een eilandengroep voor de Schotse Westkust. Pas in de 18^e eeuw is sprake van een zich ontwikkelend economisch belang van dit ras. Als gevolg van de industrialisatie groeit in Engeland de stedelijke bevolking sterk en daarmee tevens de vraag naar vlees.

De Highland Cattle Society werd in 1884 opgericht en het stamboek kwam in 1885 uit.

De Schotse Hooglander is een gedrongen, vierkant, matig beveleerd rund met breed uitstaande liervormige hoorns en een lange harige vacht. De schofthoogte van de ca. 550 kg zware koeien bedraagt ongeveer 105 cm. De stieren kunnen 700 kg en meer wegen bij een schofthoogte van 120-130 cm. Binnen het ras komen diverse kleurslagen voor. In de vorige

eeuw waren de meeste dieren in Zuidwest-Schotland, 'Kylde's' genaamd, zwart van kleur. Tegenwoordig komen overwegend bruintinten voor. Het gehele skala beslaat wit, geel, roodbruin, dun (verweerde bruinkleur), brindle (roodbruin met zwarte streepachtige vlekken) en zwart. Alle kleuren zijn rastypisch. In de praktijk bleken in Schotland de meeste lichte dieren veelal melktypischer en ruimer van bouw dan de donkere types.

Er moet een lange pony over het voorhoofd hangen die de ogen tegen regen, wind en sneeuw beschermt. De hoorns zijn tot 90 cm breed. De koeien bezitten liervormige omhoog wijzende hoorns. De hoorns van de stieren zijn boogvormig naar voren gericht. De dieren leggen in korte tijd al grazende verbazingwekkende afstanden af. Het beenwerk is doorgaans uitstekend. De kop van de dieren is kort, met een brede snoet of 'muzzle'. Deze korte hoofdvorm wijkt sterk af van wat er gebruikelijk in Nederland te zien valt. De Hooglander hoeft nooit opgestald te worden; kan onder extreme klimaatomstandigheden, zowel warm (+ 35°C) als koud (- 35°C), overleven. Onder voedselarme omstandigheden kan het dier op zeer schrale, korte vegetaties beter dan welk ander rund overleven. De sobere, hardheid, gezondheid, lange levensduur, het goede moederinstinct en het zonder hulp afkalven zijn alle voor het natuurbesluit zeer bruikbare eigenschappen. De koeien kunnen tot 20 jaar oud worden en na hun 3^e jaar elk jaar een kalf voortbrengen. Ze bezitten voldoende melk met een hoog vetgehalte om de gemakkelijk geboren kalveren te voeden. Vlak na de geboorte kunnen de koeien agressief gedrag vertonen. Overigens zijn het handzame, rustige wat dociele dieren, die zelden problemen in de omgang vertonen. Zelfs de stieren zijn goed hanteerbaar. De Hooglander is een free-ranger, houdt van open ruimten, maar vreet tevens graag in bossen. Geen enkel rund is in staat een zo groot gedeelte van de vegetatie te begrazen als de Hooglander. Het vlees is gemarmerd en bijzonder van smaak. De dieren zijn individualistisch van aard. Het ras is bijzonder klein in aantal. In 1974 stonden er 2000 dieren in het Schotse Stamboek geregistreerd, hetgeen in 1984 inmiddels tot ca. 3000 is uitgegroeid.

Het ras wordt mondiaal hooguit door 4000 à 5000 individuen vertegenwoordigd. In Nederland zullen zo'n 150 tot 200 dieren rondlopen.

Toen in het voorjaar van 1987 door 'Het

Drentse Landschap' getracht werd enige Hooglanders aan te kopen bleek dat in Nederland niet mogelijk. Het Fryske Gea en de gemeente Groningen kampten met hetzelfde probleem. Om deze reden werd mij gevraagd een groep dieren in het moederland Schotland te kopen. Er werd contact gezocht met het Stamboek. Geadviseerd werd in mei over te komen naar Schotland om aanwezig te zijn bij een tweetal grote veilingen. Tijdens de talloze bedrijfsbezoeken die ik gedurende een week aflegde werd een goed beeld van extensieve vormen van veehouderij met Hooglanders in Schotland verkregen.

De meeste Hooglanders worden vanouds gevonden in het westelijk deel van Schotland, met inbegrip van de talloze eilanden. Het is een kaal en onherbergzaam gebied met vaak gure wind en ontzettend veel regen. Hoewel er 's winters ook veel sneeuw kan vallen is de vorst nooit streng en langdurig door de invloed van de Atlantische oceaan en de aanwe-
 zigheid van de warme golfstroom. De koeien zijn op alle bedrijven altijd buiten. Alleen laat geboren kalveren of af te mesten dieren worden soms binnengehaald.

De vegetatie valt het beste als grazig, heischraal tot weinig te karakteriseren. Hoewel in het verleden veel meer loofbos aanwezig was, is Schotland overwegend boomloos in onze tijd. Bebossing is pas recent praktijk geworden. Uitgestrekte heidevelden waren niet het specifieke biotoop voor de Hooglanders, maar voor de vele honderdduizenden schapen van het ras de Scottish Blackface. Hooglanders vreten echter wel struikheide, struikgewas en foerageren soms graag in bos (browsing). Een combinatie-begrazing met schapen is gebruikelijk. Het voordeel van de Hooglander voor de Schotse schapenboer is het gegeven dat runderen verruigde terreingedeeltes met veel pijpestroetje opnieuw kort kunnen vreten.

Schapen kunnen dat niet, waardoor mét rundvee het totale gebied meer begrazingsgeschikt en dus beter te exploiteren blijft. Maaien kan vanwege de hellende en rotsige bodem vrijwel nergens. Branden was in het verleden bij het schapenbeheer gebruikelijk. De Hooglanders worden deels uit traditie, deels uit liefhebberij en vanwege de economie gehouden. De meeste bekende kudden of 'folds' verblijven in veel gevallen op uitgestrekte landgoederen, die soms al eeuwen in handen van bepaalde adellijke families zijn. De terreinen waarop de dieren lopen zouden in Nederland als natuurreservaat bestempeld worden. Onbemeste, vrij extensief begraaide overwegend open, grazige, venige heuvelschappen. De schapen worden, in vergelijking met Nederlandse omstandigheden, betrekkelijk extensief gehouden, ca. 1 dier op 1,5 ha; veelal zonder bijvoeren. Mineralen worden wel veel verstrekt.

De economie van de Hooglander blijkt het duidelijkst onder de meest erbarmelijke omstandigheden. Sommige regio's in Schotland bezitten zo'n bar klimaat, hebben zulke rotsige bodems of bestaan uit zulke natte veengebieden, dat Hooglanders de enige runderen zijn die het er uit houden. In gebieden met betere perspectieven zijn de Hooglanders al lang door economischer veerassen als Aberdeen Angus, Galloway, Shothorns, Simmentalers, Charrollais of Limousins vervangen. Aangezien de Hooglander een geringe vlees aanzet bezit en een matige kwaliteit vlees levert, worden veel kruisingen met genoemde rassen toegepast. De kruisingskoeien worden opnieuw met een stier van een vleesras gekruist. De goede overlevingseigenschappen van de Hooglander onder slechte omstandigheden worden hierdoor beter uitgetaagd. De uit deze dubbele kruising geboren kalveren groeien sneller en zijn beter beveleed.

De echte runderbedrijven bezitten dan ook veelal een kleine kudde zuivere Hooglanders voor zowel de aanfok van stamboek als kruislingmoederdieren. Economische overwegingen leidden de laatste jaren tot vermindering van het aantal zuivere Hooglanders. Dat raszuivere dieren op dit moment zo duur zijn verbaast het Stamboek bijzonder. Deze plotselinge trendwijziging wordt grotendeels verklaard door de herwaardering van het ras in de rest van Europa. In Zweden, Duitsland, Denemarken, Frankrijk, Oostenrijk, Canada en de USA wordt de Hooglander vooral ingezet op marginale gronden. Normaal boeren kan op veel gronden niet meer uit, de cultuurgronden groeien dicht met struikgewas

en bos, de grondprijzen dalen sterk. Extensieve begrazing met Hooglanders is in deze situaties een vorm van veehouderij met weliswaar een geringe opbrengst, maar tevens met een laag kosteniveau. In Nederland noemen we dit soms natuurbeheer, maar het is feitelijk een vorm van extensief agrarisch beheer. In het kort verzorgt men de dieren als volgt. De kudde loopt altijd buiten, vergezeld van een stier. Tussen 75 en 95 % van de koeien levert een kalf, afhankelijk van de bedrijfsvoering. De jonge dieren hebben de eerste 2 jaar betere voedingsomstandigheden nodig om goed uit te kunnen groeien. Veelal worden de pinken pas op 2½ à 3 jaar voor het eerst gedekt. Deze investering in de jeugdfase is zinvol. De koeien gaan nl. gemiddeld 14-17 jaar mee met veelvuldig uitschieters tot 20 jaar. Het afkalven geschiedt meestal in februari-maart. Sneeuwgeboorten zijn normaal. Op veel bedrijven kalven de koeien gecontroleerd af op een perceel nabij de boerderij. Verdringsgevaar voor de kalveren vormt veelal de hoofdrede hiervoor. Bijvoeren vindt 's winters nooit voor december-januari plaats en meestal uitsluitend met stro of hooi. De koeien zorgen goed voor de kalveren die zich de eerste week net als reekalveren drukken. De moeder voedt ze de eerste dagen 4 keer per dag, maar gaat verder haar eigen gang. Sommige koeien vertonen vlak na het afkalven agressief gedrag. De Hooglander is ongevoelig voor koude. Bij zeer nat weer gaan ze nooit liggen. De kalveren worden veelal in oktober op zo'n 7 à 8 maanden gespeend en naar betere terreinen overgebracht. Een beetje bijvoeren in de vorm van haver is gebruikelijk om de kudde-begeleiding te vergemakkelijken. Overigens zijn Hooglanders goed hanteerbare, rustige dieren die echter moeilijk te drijven zijn. Ze wennen snel aan hun vaste verzorger. Hoewel er tal van redenen voor het houden van Hooglanders zijn aan te geven, stelt het Stamboek zich op het standpunt dat de economische basis van de houderij bepalend moet blijven voor de toekomst van het ras. Juist de eigenschap van het in staat zijn tot produceren onder omstandigheden, waaronder andere rassen het af laten weten, onderscheidt de Hooglander. Dit is in essentie de betekenis van de Hooglander en zaken als kinderboerderijen, hobby of show vertroebelen dit slechts en tasten soms zelfs de overlevingskansen van het ras aan. Het Stamboek 'The Highland Cattle Society' past, in afwijking van alle andere rundvee-

stamboeken, géén selectie toe. Alle zuivere vrouwelijke dieren worden onverkort opgenomen. Alleen de dekstieren krijgen een certificaat waarbij echter alleen op bouw en gezondheid wordt gelet. Uitgangspunt is het streven naar het voorkómen van gebreken.

Gunstige beheersresultaten

Uiteindelijk konden 33 dieren in één transport uit Schotland geïmporteerd worden. Ik zal u niet lastig vallen met de details, maar het was monnikenwerk om alles te regelen en zonder de belangeloze hulp van veel Schotten was het nooit mogelijk geweest. Achteraf bleek het qua aantal ook de grootste groep dieren die in één keer werd geëxporteerd. De Stichting ontving 20 dieren, het Fryske Gea 10 (Katholijker Schar) en de Gemeente Groningen 3 (Lewenborg). Op 7 oktober 1987 werden de Hooglanders ingeschaard in de Dalerpeel en het Orvelterzand.

Kort samengevat zijn de ervaringen met de dieren als volgt. In de beginperiode deden zich tamelijk veel problemen voor, deels gewoon te wijten aan pech, deels terug te voeren op de mineralen-huishouding in de reservaten. De meeste dieren waren drachtig en verkeerden in een goede voedingstoestand. De hoogdrachtige dieren werden in het late najaar onder voedselarme omstandigheden in de natuurterreinen losgelaten. Voor een aantal koeien was deze overgang te groot, te abrupt. Vooral ook omdat in het begin slechts likstenen en geen echte mineraalblokken werden verstrekt. Toen dit aangepast werd, waren de problemen ook over. Het weinig voorkomen van calcium, fosfor en jodium in de Drentse zandgronden is blijkbaar problematisch. Vanaf het vroege voorjaar was het leed geleden. Er werden 13 kalveren geboren die voorspoedig opgroeiden. Ook dit voorjaar werden de kalveren weer probleemloos in het vrije veld geboren en deden zich geen verdere moeilijkheden voor. In Orvelte is de invloed op het heideveld goed zichtbaar, vooral tegen het einde van de winter. De voorkeur van de dieren gaat uit naar bochtige smele. Pijpestrootje wordt alleen 's zomers begraasd. Dopheide, struikheide, grove den, berkenopslag, Amerikaanse vogelkers, alles wordt gevreten. De heide bloeit uitbundiger dan tevoren omdat de koeien deze minder zwaar begrazen dan de schapen. Op de Dalerpeel blijkt de erosie van de veenbodem door de koeien mee te vallen. Op een dieet van uitsluitend pijpestrootje wisten de dieren redelijk in konditie te blijven en zelfs

hun kalveren behoorlijk groot te brengen hetgeen onder zulke omstandigheden geen geringe prestatie is. Verder bleek de stier in staat met zijn horens tot ca. 4 m hoog berkenbos tegen de grond te buigen en kaaf te vreten. Het behoud van een open landschapstype in de praktijk zogezegd. Zowel voor wat betreft het beheer van de reservaten als voor de dieren zelf lijkt het experiment aan de verwachtingen te voldoen.

Opvallend waren de uiterst positieve reacties van het publiek op de inderdaad zeer rustige dieren. Bejaarde boeren, huisvrouwen, gezinnen met kleine kinderen of stedelingen, men kon ze allemaal tegenkomen op weg naar deze woest ogende vreemde koeien. Ook dit aspect mag in de evaluatie meespelen. Het brengt het natuurbeheer op een bepaalde wijze voor het voetlicht, brengt het dichter bij de mensen.

Toekomst

Het inzetten van Schotse Hooglanders bij het natuurbeheer biedt veel perspectief. Deze dieren zijn in staat het gehele jaar zonder al te veel verzorging in open of besloten landschappen, onder droge dan wel natte omstandigheden een stuk natuurbeheer voor hun rekening te nemen. Er is slechts één voorwaarde; er moet sprake zijn van voedselarme omstandigheden. Indien de dieren onder rijkere omstandigheden worden gehouden zoals op goed kultuurland, op kleigronden, of wanneer van veel bijvoeren sprake is, gedijen ze doorgaans slecht. Deze dieren zijn geschapen voor het natuurbeheer. Voor het uitvoeren van extensieve begrazing in allerhande denkbare voedselarme milieus zoals heide, verdroogd hoogveen, veenweide, parklandschappen, bossen, verschaalde kleinschalige kultuurlandschappen of met behulp van natuurtechniek tot natuurgebied te ontwikkelen kultuurgronden. Doordat ze zo sober en gehard zijn en probleemloos afkalven, zijn inderdaad de beheerskosten laag te noemen. De laatste tijd hoort men vaak geluiden over de dreigende onbetaalbaarheid van het natuurbeheer. Naar de mening van de Stichting vormt het inzetten van Hooglanders in tal van voor het natuurbeheer waardevolle situaties een goed én goedkoop beheer. ●

E. W. G. van der Bilt is als bioloog verbonden aan de Stichting 'Het Drentse Landschap'

Verdere literatuur S. E. van Wieren, Runderen in het bos. Instituut voor milieuvraagstukken Amsterdam, 1988. Schotse Hooglanders in de Imbosch.